

แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของ กลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ ตำบลตองโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ

จังหวัดสกลนคร

GUIDELINES OF TRANSFERING LOCAL WISDOM OF THE SILK WEAVING GROUP
IN NONG KHAIE VILLAGE, TONGKHOB SUB-DISTRICT, KHOKSISUPHAN DISTRICT,
SAKON NAKHON PROVINCE TO THE NEW GENERATION

11

อัคราพร จิวสุภา*

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุเทพ การุณย์ลัญจกร**

อาจารย์ปทุมทิพย์ ม่านโคกสูง***

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้ มีความมุ่งหมาย 1) เพื่อศึกษาสภาพปัญหา ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ ตำบลตองโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร และ 2) เพื่อศึกษาแนวทาง การถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ ตำบลตองโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) กลุ่มเป้าหมายในการวิจัยเลือกแบบเฉพาะเจาะจง จำนวน 33 คน ได้แก่ ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาที่มีประสบการณ์การทอผ้าไหม 20 ปีขึ้นไป จำนวน 12 คน คนรุ่นใหม่ที่มีประสบการณ์การทอผ้าไหมไม่เกิน 7 ปี จำนวน 8 คน ผู้นำชุมชน จำนวน 5 คน เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานการพัฒนาชุมชน จำนวน 3 คน และผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 คน เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษา คือ การศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม และการประเมินความเหมาะสมของแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหม วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) และวิธีหาค่าเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน สรุปผลการวิจัย ดังนี้

1. ผลการศึกษาสภาพปัญหาการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ ตำบลตองโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร พบว่า กลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ มีการถ่ายทอดภูมิปัญญาในลักษณะแม่สอนลูก ยายสอนหลาน ใช้วิธีการสาธิตของผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา และการฝึกปฏิบัติของผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญา ปัญหาและอุปสรรคของการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ มีดังนี้ 1) ผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาไม่เอาใจใส่ฝึกฝน 2) ผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาใจร้อนทำให้งานไม่ประณีต 3) ผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญาไม่มีความเข้าใจซ้ำ 4) เทคโนโลยีสมัยใหม่ทำให้คนรุ่นใหม่ ไม่สนใจที่จะอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหม 5) ด้านการตลาดที่มีการแข่งขันสูง คนรุ่นใหม่จึงสนใจไปประกอบอาชีพอื่น และ 6) การส่งเสริมของภาครัฐที่เน้นส่งเสริมด้านการผลิตมากกว่าด้านการตลาด ทำให้ผ้าไหมจำหน่ายได้น้อย คนรุ่นใหม่จึงสนใจไปประกอบอาชีพอื่น

* นักศึกษาระดับบัณฑิต สาขาวิชายุทธศาสตร์การพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

** คณะกรรมการบริหารหลักสูตรสาขาวิชายุทธศาสตร์การพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

*** คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

2. ผลการศึกษาแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ ตำบลตองโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร มี 8 ด้าน คือ 1) ด้านหลักการ 2) ด้านวัตถุประสงค์ 3) ด้านวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญา เป็นการถ่ายทอดโดยใช้วิธีสาธิตและวิธีปฏิบัติจริงในการถ่ายทอด 4) ด้านการถ่ายทอดด้วยสื่อบุคคลภายในชุมชน โดยผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมในชุมชน เป็นผู้ถ่ายทอดไปยังผู้รับการถ่ายทอดโดยตรง ทั้งการพูดคุยและการปฏิบัติ 5) ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหม ได้แก่ การสาวไหม การฟอกไหม การย้อมเส้นไหม การทอผ้าไหม การทำเส้นยืน การสับทูก การมัดหมี่ และการทอผ้าไหม 6) ด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านลายผ้าไหม มีทั้งลายโบราณและลายประยุกต์ 7) ด้านการวัดและประเมินผล และ 8) ด้านการส่งเสริมให้คนรุ่นใหม่อนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นจากการประเมินความเหมาะสมของแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ พบว่า มีความเหมาะสมในระดับมาก

ABSTRACT

The purposes of this study were: 1) to investigate the problem state of local wisdom on weaving silk of the Silk Weaving Group in Nong Khae Village, Tongkhob sub-district, Khoksisuphan district, Sakon Nakhon Province, and 2) to examine guidelines of transferring local wisdom on weaving silk to the new generation of the Silk Weaving Group in Nong Khae Village, Tongkhob sub-district, Khoksisuphan district, Sakon Nakhon Province. This study was research and development using qualitative research and quantitative research. The 33 persons of purposive sampling group consisted of 12 people who had more than 20 years of experience in transferring local wisdom of silk weaving, 8 people who had less than 7 years of experience in silk weaving, 5 community leaders, 3 officers of community development department and 5 experts. The data were collected by study related documents, in-depth interview, group discussion and evaluation of the appropriateness of guidelines for transferring local wisdom on silk weaving. The data analyzed by content analysis. The statistics used in the data analysis were mean and standard deviation.

Results of the study were as follows:

1. The results of investigating the problem state of local wisdom on weaving silk of the Silk Weaving Group in Nong Khae Village, Tongkhob sub-district, Khoksisuphan district, Sakon Nakhon Province showed that the transfer of local wisdom was in the manner of demonstration and practical training by mother teaching their children, or grandmother teaching their grandchildren. The problem and obstacle of transferring local wisdom on weaving silk to the new generation of the Silk Weaving Group in Nong Khae Village were as follows 1) those who received the transfer of wisdom did not pay attention to it; 2) the receivers were not patient, resulting in their work without neatness; 3) the receivers consumed time in understanding; 4) the new generation people were interested by new technology but not interested in conserving the local wisdom on silk weaving; 5) the products encountered high competition resulting in people having other occupations; and 6) the government encouraged production more than marketing which caused the decrease of the amount of selling silk. The new generation, then, was interested in other occupations.

2. The results of examining the transfer of local wisdom on silk weaving to the new generation of the Silk Weaving Group in Nong Khae Village showed that the guidelines comprised 8 aspects of: 1) principles, 2) objectives, 3) methods of transferring wisdom being in the manner of demonstration and practical training, 4) transfer of local wisdom in silk weaving in the community by transferring directly to the recipient, both talking and training, 5) local wisdom on silk weaving of silk reeling, washing, dyeing, spinning, warping, weft preparing, ikat weaving, and silk weaving, 6) transfer of

local wisdom through antique and applied silk patterns, 7) measurement and evaluation, and 8) promoting the new generation to conserve and hand down local wisdom. The assessment of appropriateness of guidelines for transferring local wisdom on silk weaving to the new generation of Nong Khae Silk Weaving Group was found at high level.

บทนำ

ภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นองค์ความรู้ที่เกิดจากสติปัญญา ความคิด ความเชื่อ และความสามารถที่เป็นองค์รวมทั้งหมดของคนในท้องถิ่นต่างๆ เพื่อนำไปประยุกต์ใช้ในการดำเนินชีวิต หรือแก้ปัญหาของคนในท้องถิ่นนั้น ๆ ได้อย่างเหมาะสมตามสภาพท้องถิ่นของแต่ละแห่งในทุกภาคของประเทศ ภูมิปัญญาท้องถิ่น สามารถแบ่งออกเป็นสองประเภท ประเภทแรก คือ ภูมิปัญญาประเภทองค์ความรู้ของกลุ่มบุคคลท้องถิ่น เช่น การผลิตอาหาร และเครื่องดื่ม ผลิตภัณฑ์จากสมุนไพร ผลิตภัณฑ์จากวัสดุเหลือใช้ และผลิตภัณฑ์จากไม้ หิน โลหะ แก้ว เซรามิค ดินเผา เครื่องหนัง เป็นต้น ประเภทที่สอง คือ ภูมิปัญญาประเภทงานศิลปวัฒนธรรมพื้นบ้าน เช่น เรื่องเล่าพื้นบ้าน กริณิชนิพนธ์พื้นบ้าน ปริศนาพื้นบ้าน เพลงพื้นบ้าน ดนตรีพื้นบ้าน การฟ้อนรำพื้นบ้าน ละครพื้นบ้าน จิตรกรรมพื้นบ้าน ประติมากรรมพื้นบ้าน หัตถกรรมพื้นบ้าน เครื่องแต่งกายพื้นบ้าน และสิ่งทอพื้นบ้าน เป็นต้น (พรสวรรค์ สุวณิชศรีย์. 2553 : 5)

จังหวัดสกลนคร เป็นจังหวัดหนึ่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่ประชาชนส่วนใหญ่ มีวิถีการดำเนินชีวิตแบบสังคมชนบทอีสาน มีกลุ่มอาชีพที่เกิดจากการสร้างสรรค์ภูมิปัญญาท้องถิ่นด้านงานหัตถกรรมพื้นบ้านมากมาย โดยเฉพาะหัตถกรรมการทอผ้าไหม ซึ่งสืบทอดกันมาช้านานตั้งแต่บรรพบุรุษ เกี่ยวข้องกับการดำเนินวิถีชีวิตหลายด้าน เช่น เป็นเครื่องราชบรรณาการในพระราชสำนัก หรือตัดเย็บเป็นชุดแต่งกายสวมใส่ในงานพิธีมงคล งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ งานปีใหม่ เป็นของฝากของชำร่วย เป็นต้น ซึ่งในอดีตการทอผ้าไหมจะเป็นการทอเพื่อใช้เป็นเครื่องนุ่งห่มภายในครัวเรือน ในยามว่างจากการทำนาหรือหลังฤดูการเก็บเกี่ยวเท่านั้น ในช่วงเวลาต่อมาเมื่อมีศูนย์ศิลปาชีพพิเศษตั้งขึ้น ได้มีการส่งเสริมการทอผ้าไหมแก่ชาวบ้าน เรียกว่า “ไหมหลวง” บ้านหนองแซ่ ตำบลตองโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร เป็นหมู่บ้านที่มีชาวบ้านหลายครัวเรือนที่ทำการทอผ้าไหม ได้มีการประยุกต์ลวดลายสีเส้น เพื่อการค้ามากขึ้น กอปรกับการประกวดผ้าไหมที่พระตำหนักภูพานราชนิเวศน์ทุกปี ทำให้วงการผ้าไหมตื่นตัว อีกทั้งด้วยเหตุที่ชาวบ้านมีความรู้ความสามารถในการทอผ้าไหมเป็นภูมิปัญญาดั้งเดิมอยู่แล้ว จึงทำให้งานทอผ้าไหมของประชาชนบ้านหนองแซ่ มีชื่อเสียงมากยิ่งขึ้น และในปัจจุบันการทอผ้าไหมเป็นอาชีพหลักและอาชีพเสริมที่สำคัญของหมู่บ้าน ทำให้ผ้าไหมมีราคาสูงขึ้น (จินตนา ลินโพธิ์ศาล. 2554)

เมื่อปี พ.ศ. 2518 สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินมาที่โรงเรียนร่มเกล้า ตำบลตองโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร พระองค์ทอดพระเนตรเห็นผ้าไหมที่ถักสวยงาม ราษฎรบ้านหนองแซ่ที่สวมใส่มารับเสด็จ พระองค์ทรงรับสั่งถามชื่อผ้าไหมนั้น คุณยายได้ตอบว่า “ชายไม้ได้เพราะว่าใส่มาแค่ผืนเดียว” จากนั้นพระองค์ทรงถามว่า “ที่บ้านมีอีกหรือไม่” คุณยายได้ตอบว่า “ที่บ้านมีผ้าไหมอีกหลายผืน” พระองค์จึงรับสั่งว่า “วันหน้าฉันจะไปซื้อนะ” ในปี พ.ศ. 2521 สมเด็จพระนางเจ้า สิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ เสด็จมาที่บ้านหนองแซ่เพื่อมาซื้อผ้าไหมของคุณยายได้ มีราษฎรมากมายมาเฝ้ารับเสด็จ และนำผ้าไหมมาถวายพระองค์เป็นจำนวนมาก ต่อมาในปี พ.ศ. 2522 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จมาเยี่ยมราษฎรชาวบ้านหนองแซ่ ตำบลตองโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร นับว่าเป็นพระมหากรุณาธิคุณแก่ชาวบ้านอย่างยิ่ง จนกระทั่ง พ.ศ. 2535 บ้านหนองแซ่ ได้เข้าร่วมเป็นหมู่บ้านโครงการศิลปาชีพพิเศษของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ จากนั้นเป็นต้นมาทำให้บ้านหนองแซ่เป็นที่รู้จักมากขึ้นด้านการทอผ้าไหม และกลายเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดตั้งกลุ่มทอผ้าไหม ในปี พ.ศ. 2536 มีสมาชิกจำนวน 60 คน ปัจจุบันมีสมาชิก 73 คน โดยมีนางบัวลิ ขันที่ท้าว เป็นประธานเงินทุนของกลุ่มเริ่มต้นจากการสนับสนุนงบประมาณของ ดร.ต๋นย ญ อุบล ผู้ว่าราชการจังหวัดสกลนคร ในสมัยนั้น จำนวน

50,000 บาท ปัจจุบันมีเงินทุน 130,000 บาท ในปี พ.ศ. 2547 กลุ่มได้จดทะเบียนเป็นกลุ่มผู้ผลิต ผู้ประกอบการ สินค้าหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ จังหวัดสกลนคร ตามโครงการ หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ (One Tambon One Product : OTOP) และเข้าร่วมโครงการคัดสรรสุดยอดหนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์ไทย โดยส่งผ้าไหมเข้ารับการคัดสรรในประเภทผ้าและเครื่องแต่งกาย ซึ่งในปี พ.ศ.2547 ได้รับการคัดสรรเป็นผลิตภัณฑ์ ระดับ 3 ดาว ปี พ.ศ. 2549 ได้รับการคัดสรรเป็นผลิตภัณฑ์ ระดับ 4 ดาว ปี พ.ศ. 2551 และปี พ.ศ. 2553 ได้รับการคัดสรรเป็นผลิตภัณฑ์ ระดับ 5 ดาว นอกจากนี้ กลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซยังได้รับรางวัลต่างๆ จากการประกวดผ้าไหม ทั้งในระดับจังหวัดและระดับภาคตะวันออกเฉียงเหนือ (วาสมือง ปาระคะ. สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2555)

กลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซได้รับรางวัลมากมาย หากแต่สมาชิกกลุ่มผู้ทอผ้าไหมส่วนใหญ่มีอายุโดยเฉลี่ย 50 ปี จำนวนมากกว่า 20 คน กลุ่มสมาชิกผู้ทอผ้าไหมได้วิตกกังวลต่อสถานการณ์ปัญหาการขาดผู้สืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมโดยเฉพาะคนรุ่นใหม่ อนึ่ง ถ้ามีแนวทางในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เหมาะสมจะทำให้มรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมของบ้านหนองแซ ยังคงสืบทอดต่อไป จะทำให้ครัวเรือนของสมาชิกผู้ทอผ้าไหมมีรายได้เพิ่มขึ้นจากอาชีพเสริมนี้ ผู้วิจัยในฐานะนักวิชาการพัฒนาชุมชน ที่มีบทบาทหน้าที่ดูแลงานด้านการพัฒนาอาชีพของกลุ่มทอผ้าไหม จึงมีความสนใจที่จะทำการศึกษาสภาพปัญหา ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ ตำบลตองโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร เพื่อเป็นแนวทางในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมให้อยู่คู่กับชุมชนบ้านหนองแซ และสังคมประเทศชาติต่อไป

ความมุ่งหมายของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้กำหนดความมุ่งหมายของการวิจัย ไว้ดังนี้

1. เพื่อศึกษาสภาพปัญหา ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ ตำบลตองโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร

1.1 เพื่อศึกษาแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ

ขั้นที่ 1 การศึกษาบริบทและ สภาพปัญหา	ขั้นที่ 2 การศึกษาและ พัฒนาแนวทาง	ขั้นที่ 3 การประเมินและปรับปรุง แนวทาง	ขั้นที่ 4 การเผยแพร่ แนวทาง
- ศึกษาบริบทของบ้านหนองแซที่มีความสัมพันธ์ต่อการทอผ้าไหม - ศึกษาสภาพปัญหา ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหม และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมของผู้ถ่ายทอด - ศึกษาความรู้และทักษะการทอผ้าไหมของคนรุ่นใหม่และความตระหนักในการอนุรักษ์ภูมิปัญญา - วิเคราะห์ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมของผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา ท้องถิ่นการทอผ้าไหม และวิเคราะห์ความรู้และทักษะการทอผ้าไหมและความตระหนักในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาของคนรุ่นใหม่	- การศึกษาแนวคิด/ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง - การประชุมระดมความคิดโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา คนรุ่นใหม่ ผู้นำชุมชน และเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานการพัฒนาชุมชน เพื่อถอดบทเรียนการถ่ายทอดภูมิปัญญาและร่างแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ	- เสนอร่างแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ ให้ผู้ทรงคุณวุฒิประเมินความเหมาะสม - การปรับปรุงร่างแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซให้สมบูรณ์	- การนำแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นไปเผยแพร่สู่คนรุ่นต่อไป ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ โดยจัดทำเป็นเอกสารการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ

ภาพประกอบ 1 กรอบแนวคิดของการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่องแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ ตำบลตองโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) มีวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

กลุ่มเป้าหมาย

กลุ่มเป้าหมายที่ใช้ในการวิจัย ผู้วิจัยทำการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive sampling) จำนวน 33 คน ได้แก่ ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาที่มีประสบการณ์การทอผ้าไหม 20 ปีขึ้นไป จำนวน 12 คน คนรุ่นใหม่ที่มีประสบการณ์การทอผ้าไหมไม่เกิน 7 ปี จำนวน 8 คน ผู้นำชุมชน จำนวน 5 คน เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานการพัฒนาชุมชน จำนวน 3 คน และผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 คน โดยแบ่งเป็นแต่ละขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การศึกษาบริบทและสภาพปัญหา

1.1 การศึกษาบริบท กลุ่มเป้าหมาย จำนวน 17 คน ประกอบด้วย ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา จำนวน 12 คน และ ผู้นำชุมชน จำนวน 5 คน

1.2 การศึกษาสภาพปัญหา กลุ่มเป้าหมาย จำนวน 20 คน ประกอบด้วย ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา 12 คน และ คนรุ่นใหม่ 8 คน

ขั้นที่ 2 การศึกษาและพัฒนาแนวทาง กลุ่มเป้าหมาย จำนวน 28 คน ประกอบด้วย ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา จำนวน 12 คน คนรุ่นใหม่ จำนวน 8 คน ผู้นำชุมชน จำนวน 5 คน และเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานการพัฒนาชุมชน จำนวน 3 คน

ขั้นที่ 3 การประเมินและปรับปรุงแนวทาง โดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 5 คน ประกอบด้วย พัฒนาการอำเภอโคกศรีสุพรรณ จำนวน 1 คน เกษตรกรจากสำนักงานเกษตรอำเภอโคกศรีสุพรรณ จำนวน 1 คน ครูโรงเรียนบ้านหนองแซ่โนนมาลา จำนวน 1 คน และนักวิชาการเกษตรจากศูนย์หม่อนไหมเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดสกลนคร จำนวน 2 คน

เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ คือ 1) แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง ที่ใช้เก็บข้อมูลบริบทหมู่บ้านที่มีความสัมพันธ์ต่อการทอผ้าไหม โดยการสัมภาษณ์เชิงลึก 2) แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เป็นแบบสัมภาษณ์ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นสำหรับสัมภาษณ์ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา และคนรุ่นใหม่ และ 3) แบบประเมิน เป็นแบบประเมินความเหมาะสมต่อแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมของผู้ทรงคุณวุฒิ

วิธีรวบรวมข้อมูล และสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์

ผู้วิจัยดำเนินการรวบรวมข้อมูล ตามขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การศึกษาบริบทและสภาพปัญหา เพื่อศึกษาบริบทของบ้านหนองแซ่ที่มีความสัมพันธ์ต่อการทอผ้าไหม โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบไม่มีโครงสร้าง และศึกษาสภาพปัญหาการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่น การทอผ้าไหม ศึกษาความรู้ และทักษะการทอผ้าไหมของคนรุ่นใหม่ และความตระหนักในการอนุรักษ์ภูมิปัญญาของคนรุ่นใหม่ โดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง

ขั้นที่ 2 การศึกษาและพัฒนาแนวทาง เพื่อศึกษาและพัฒนาแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ โดยประชุมกลุ่ม เพื่อระดมความคิดของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหม แล้วนำข้อสรุปที่ได้จากการประชุมระดมความคิดมาถอดบทเรียนแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่

จากนั้นผู้วิจัยได้จัดทำ (ร่าง) แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่

ขั้นที่ 3 การประเมินและปรับปรุงแนวทาง เพื่อเสนอ (ร่าง) แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ ต่อผู้ทรงคุณวุฒิ และนำข้อมูลที่ได้จากการประเมินความเหมาะสมมาวิเคราะห์โดยหาค่าเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน แล้วดำเนินการปรับปรุง (ร่าง) แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่

ขั้นที่ 4 การเผยแพร่แนวทาง จัดทำเอกสารการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ เพื่อเผยแพร่ โดยส่งมอบแก่ผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่

การวิเคราะห์ข้อมูล

วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณที่ได้จากการประเมินความเหมาะสมของแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ โดยหาค่าเฉลี่ยและค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน

สรุปผลการวิจัย

1. ผลการศึกษาริบท สภาพปัญหา ภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ ตำบลตองโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร

บ้านหนองแซ่ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2430 สาเหตุที่ตั้งชื่อว่า บ้านหนองแซ่ เนื่องจากหนองน้ำที่อยู่ทิศใต้ของหมู่บ้าน มีจระเข้หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “แซ่” อาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก จึงเรียกหนองน้ำแห่งนี้ว่า “หนองแซ่” ชาวบ้านหนองแซ่มีเชื้อสายมาจากเผ่าไทญ้อ มีการดำเนินชีวิตอย่างสงบสุข มีพฤติกรรมเป็นเอกลักษณ์เฉพาะกลุ่ม ยึดมั่นในแบบแผนประเพณีอย่างเคร่งครัดกว่าเผ่าอื่น โดยบ้านหนองแซ่มีต้นตระกูลใหญ่ 3 ตระกูล คือ ตระกูลตองตาลี ตระกูลอุปถนา และตระกูลรัตนโคตร ชาวบ้านหนองแซ่มีความสัมพันธ์กับการทอผ้าไหมมาตั้งแต่บรรพบุรุษ โดยเกือบทุกครัวเรือนมีการทอผ้าไหมไว้เพื่อการสวมใส่ และถ่ายทอดต่อกันมาจนถึงรุ่นลูกหลาน ในอดีตภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมมีเทคนิคและวิธีการผลิตที่สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน ในปี พ.ศ. 2518 สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาที่โรงเรียนร่มเกล้า อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร พระองค์ท่านทรงสนพระทัยผ้าไหมของ คุณยาย ห่ม ซึ่งเป็นชาวบ้านหนองแซ่ที่ไปเฝ้ารับเสด็จเป็นอย่างมาก ต่อมาปี พ.ศ. 2521 สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินมาที่บ้านหนองแซ่ ชาวบ้านมีโอกาสได้ถวายผ้าไหมให้กับพระองค์ พระองค์ตรัสให้ชาวบ้านหนองแซ่ทำการทอผ้าไหมกันมากๆ และจะรับซื้อผ้าไหมด้วย เมื่อปี พ.ศ. 2535 ชาวบ้านหนองแซ่ได้ก่อตั้งกลุ่มทอผ้าไหมขึ้น เพื่อให้สามารถทอผ้าไหมได้เพียงพอ ตามความประสงค์ของพระองค์ท่าน

ในด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหม เป็นการถ่ายทอดความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ของผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาที่ได้สั่งสมมาเป็นเวลานาน ซึ่งไม่มีอยู่ในเอกสารหรือตำรา โดยมีการถ่ายทอดภูมิปัญญาในลักษณะแม่สอนลูก ยายสอนหลาน หรือน้าสอนหลาน เริ่มจากผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญา ต้องอยู่ใกล้ชิดและคลุกคลีกับการเตรียมเส้นไหม การทอผ้าไหม โดยการสังเกตผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาลงมือทำด้วยความไม่ตั้งใจจนเคยชิน ซึ่งวิธีการถ่ายทอดมีทั้งการสาธิตของผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาและการฝึกปฏิบัติของผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญา

ในด้านความรู้และทักษะการทอผ้าไหมของคนรุ่นใหม่ มีดังนี้ การสาวไหม การฟอกไหม การย้อมเส้นไหม การถักไหม การทำเส้นยืน การสับทูก การมัดหมี่ การทอผ้าไหม และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านลายผ้าไหม

ในด้านปัญหาและอุปสรรคของการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ มีทั้งปัญหาที่เกิดจากความไม่เอาใจใส่ฝึกฝน ความไม่ประณีต และความเข้าใจซ้ำของผู้รับการถ่ายทอดภูมิปัญญา ส่วนในด้านอุปสรรคนั้นมีสาเหตุมาจากเทคโนโลยีสมัยใหม่ เช่น โทรศัพท์ โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ เป็นต้น ทำให้คนในชุมชนตามกระแสแฟชั่นสมัยใหม่มากขึ้น นิยมผ้าที่ผลิตจากโรงงานมากกว่า เนื่องจากมีราคาถูกและมีหลายแบบ ทำให้ลูกหลานไม่สนใจที่จะอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมเท่าที่ควร อีกทั้งด้านการตลาดที่มีการแข่งขันสูงทั้งด้านจำนวนกลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมที่มากขึ้น คุณภาพผ้าไหมที่ดีและราคาขยับเยาขึ้น ทำให้คนรุ่นใหม่สนใจไปประกอบอาชีพอื่น ท้ายที่สุดคือ การส่งเสริมของภาครัฐที่เน้นส่งเสริมด้านการผลิตมากกว่าด้านการตลาด จึงทำให้ผ้าไหมของกลุ่มจำหน่ายได้น้อย คนรุ่นใหม่จึงสนใจไปประกอบอาชีพอื่นมากกว่า

ในด้านความตระหนักต่อการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมนั้นผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ จะคอยปลูกฝังลูกหลานโดยการฝึกฝนให้ลูกหลานมาเรียนรู้กระบวนการทอผ้าไหมในส่วนที่ไม่ยุ่งยากซับซ้อน และคอยบอกกล่าวถึงที่มาและความสำคัญของการทอผ้าไหมของชาวบ้านหนองแซ่ ที่เกิดจากคุณยายไท่ คุณยายท่ม ผู้ซึ่งมีโอกาสได้รับเสด็จ สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ เมื่อในอดีต และเป็นแรงบันดาลใจในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่ลูกหลาน และยังคงอนุรักษ์สืบสานมาจนทุกวันนี้ เพื่อให้ลูกหลานได้ตระหนักในการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหม นอกจากนี้ ยังชักจูงให้ผู้สนใจในหมู่บ้านมาร่วมฝึกทอผ้าไหม เพื่อสร้างความภาคภูมิใจที่สามารถทอเส้นไหมให้เป็นผืนผ้าได้ ทำให้มีวิชาหากิน สามารถสร้างรายได้ให้กับตนเองและครอบครัว

2. ผลการศึกษาแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ ตำบลดงโขบ อำเภอโคกศรีสุพรรณ จังหวัดสกลนคร

การศึกษาแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหม บ้านหนองแซ่ มีขั้นตอนดังนี้ 2.1 การสร้างแนวทาง มีกระบวนการสร้าง คือ 1) การทบทวนเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง 2) การประชุมระดมความคิดโดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญา คนรุ่นใหม่ ผู้นำชุมชน และเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานการพัฒนาชุมชน เพื่อตอบทบทวนการถ่ายทอดภูมิปัญญา 3) จัดทำ (ร่าง) แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ 2.2 การประเมินความเหมาะสมของ (ร่าง) แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ โดยผู้ทรงคุณวุฒิ 5 คน มีความคิดเห็นว่า (ร่าง) แนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ ทั้ง 8 ด้าน ได้แก่ 1) ด้านหลักการ 2) ด้านวัตถุประสงค์ 3) ด้านวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญา เป็นการถ่ายทอดโดยใช้วิธีสาธิตและวิธีปฏิบัติจริงในการถ่ายทอด 4) ด้านการถ่ายทอดด้วยสื่อบุคคลภายในชุมชน โดยผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมในชุมชน เป็นผู้ถ่ายทอดไปยังผู้รับการถ่ายทอดโดยตรง ทั้งการพูดคุยและการปฏิบัติ 5) ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหม ได้แก่ การสาวไหม การฟอกไหม การย้อมเส้นไหม การกรักไหม การทำเส้นยืน การสืบทอด การมัดหมี่ และการทอผ้าไหม 6) ด้านการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านลายผ้าไหม ซึ่งมีทั้งลายโบราณและลายประยุกต์ 7) ด้านการวัดและประเมินผล และ 8) ด้านการส่งเสริมให้คนรุ่นใหม่อนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น มีความเหมาะสมในระดับมาก ($\bar{X} = 4.33$) และผู้ทรงคุณวุฒิได้ให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมว่า ด้านวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญานั้น ควรกำหนดขั้นตอนและองค์ประกอบของวิธีการถ่ายทอดภูมิปัญญาให้ชัดเจน เช่น วิธีการสาธิต มีกลุ่มเป้าหมายเป็นใคร มีอุปกรณ์อะไรบ้าง และมีขั้นตอนอย่างไร ส่วนด้านการวัดและประเมินผล ควรกำหนดเกณฑ์การประเมินเป็นตัวชี้วัดที่ชัดเจน เพื่อให้การประเมินของผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาเป็นมาตรฐานเดียวกัน เช่น ความสม่ำเสมอของสี ความสม่ำเสมอของลาย เนื้อผ้า เป็นต้น

ข้อเสนอแนะ

จากผลการวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหม ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะสำหรับการนำผลการวิจัยไปใช้

- 1.1 ควรมีการจัดเวทีคืนความรู้สู่ชุมชน เพื่อเผยแพร่ความรู้จากงานวิจัยสู่ชุมชน อีกทั้งสร้างกระบวนการเรียนรู้ และนำแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ ไปใช้ประโยชน์ต่อไป
- 1.2 กลุ่มผู้ผลิตผ้าไหมชุมชนอื่นๆ สามารถนำแนวทางการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นใหม่ของกลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ ไปประยุกต์ใช้ในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมสู่คนรุ่นต่อไป ในชุมชนของตนเองได้
- 1.3 สถานศึกษาในเขตพื้นที่ ควรจัดให้มีการเรียนการสอนภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมในโรงเรียน โดยกำหนดเป็นหลักสูตรท้องถิ่น เพื่อเป็นการส่งเสริมอาชีพแก่นักเรียน และเป็นการอนุรักษ์สืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่ต่อไป
- 1.4 บ้านอนุรักษ์ผ้าไหมคุณยายท่อม คุณยายไท้ ควรมีการกำหนดเวลาในการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นการทอผ้าไหมอย่างชัดเจน เพื่อให้ผู้สนใจสามารถเข้าไปเรียนรู้และฝึกปฏิบัติการทอผ้าไหมได้
- 1.5 หน่วยงานราชการทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง ควรให้การสนับสนุนและส่งเสริมปัจจัยการผลิตอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ชาวบ้านได้ประกอบอาชีพการทอผ้าไหมในหมู่บ้านของตน และลดการอพยพย้ายถิ่นไปทำงานที่อื่น

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

- 2.1 ควรมีการศึกษาความต้องการด้านการตลาดของลูกค้า มีการศึกษาและพัฒนารูปแบบผลิตภัณฑ์ให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรม และควรมีการศึกษาและพัฒนาด้านบรรจุภัณฑ์ เพื่อประโยชน์ต่อการพัฒนากลุ่ม และชุมชนในลำดับต่อไป
- 2.2 ควรมีการศึกษาการเพิ่มมูลค่าการทอผ้าไหมที่มีผลต่อรายได้หรือเศรษฐกิจของชุมชน เพื่อให้ทราบว่าผลิตภัณฑ์จากผ้าไหม สามารถพัฒนาเศรษฐกิจของชุมชน ได้มากน้อยเพียงใด และเพื่อให้กลุ่มทอผ้าไหมบ้านหนองแซ่ สามารถวางแผนในการผลิตผ้าไหมของกลุ่มในอนาคตได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เอกสารอ้างอิง

จินตนา ลิ้นโพธิ์ศาล. องค์ความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านด้านการทอผ้าไหม. สกลนคร : มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร, 2554.
 พรสวรรค์ สุวัฒน์ศรีย์. ภูมิปัญญาไทย : คุณค่าการพัฒนาและการสืบทอด. เลย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเลย, 2553.
 วาสเมือง ปาระคะ. สัมภาษณ์, 1 มิถุนายน 2555.